

УДК 801.81:398.81 (477): 821.161.2.091
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.04.953>

КОНЦЕПЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСТАНСЬКИХ ПІСЕНЬ

Ганна СОКІЛ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8352-2124>
доктор філологічних наук, професор,
Львівський національний університет ім. Івана Франка,
кафедра української фольклористики,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gan.sokil@gmail.com

Hanna SOKIL

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8352-2124>,
doctor of philological sciences, professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Street, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: gan.sokil@gmail.com

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF REBEL SONGS

Народні твори про національно-визвольні змагання стали об'єктом дослідження сучасних фольклористів за роки відновлення незалежності. Актуальність цієї тематики не лише в пізнавальному вивченні та з'ясуванні особливостей важливого періоду в історії українського народу за своє національне визволення й змалювання його у фольклорі, а й виявляється потужним ресурсом в утвердженні патріотизму, символу нескореності, морально-ідейних цінностей людини. Об'єктом дослідження є пісенні жанри, предметом — концепційні засади вивчення повстанських пісенних творів. Мета статті — проаналізувати проблеми вивчення повстанської пісні в сучасний період, розглянути основні підходи дослідження, з'ясувати питання термінології та критеріїв жанрового розподілу; охарактеризувати головні ознаки пісень, їхнє змістово-тематичне наповнення. Звернено увагу на художні особливості народних творів, з'ясовуються проблеми, пов'язані з традицією фольклоротворення та конкретними історичними подіями, фактами, простежується розвиток, специфіка побутування повстанських пісень, їхні варіанти. Зроблено спробу зіставлення різних класифікацій та узагальнення текстових моделей. Акцентовано на важливості дослідження повстанських пісень в українській фольклористиці. Підкреслено тяглість народної пісні та спроектованість її на сучасні події, популярність повстанської тематики та перспективність для наступних досліджень. Розглянуто концепції дослідження повстанських пісень — системою сучасних поглядів, ідей, установок, пріоритетних напрямів і підходів у розвитку української фольклористики.

Ключові слова: повстанська пісня, методологічні напрями, жанри, класифікація, поезика.

Pieces of folk art about national liberation struggles have been studied by modern folklorists only during the years of independence. The relevance of this topic is manifested not only in the cognitive study and elucidation of features of the important period in the history of the Ukrainian people for its national liberation and its depiction in folklore, but also it is a powerful resource in establishing patriotism, a symbol of insubordination, moral and ideological values. Our research deals with song genres, focusing on the conceptual principles of studying rebel songs. The proposed article is aimed at analyzing the issues of studying rebel song in the modern period, considering the main research approaches, clarifying the terminology and criteria of genre distribution; characterizing the main features of songs, their semantic content and dominant motives; revealing the features of creation and life. The article analyzes the texts in terms of genesis, ideological content, reveals the genre and thematic diversity, draws attention to the artistic features of folk works, clarifies issues related to the tradition of folklore and specific historical events, facts, traces the development, features of rebel songs, their versions. An attempt is made to compare different classifications and generalize text models. Emphasis is put on the relevance of researching rebel songs in Ukrainian folklore. The longevity of the folk song and its design for modern events, the popularity of the rebel theme among scholars and the prospects for further research are emphasized. The concepts of research of rebel songs are considered as system of modern views, ideas, attitudes, priority directions and approaches in the development of Ukrainian folklore.

Keywords: rebel song, methodological areas, genres, classification, poetics.

Вступ. Період новітніх національно-визвольних змагань, який тісно пов'язаний з діяльністю Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, створених для боротьби за незалежність України від різного роду завойовників, породив цілий пласт народної творчості: пісенний і прозовий. В останні три десятиліття повстанська тематика стала об'єктом дослідження, увійшла в науковий обіг різних ділянок науки: історії, етнології, літературознавства, лінгвістики, фольклористики. Явище це глибинне, своєрідне і яскравою сторінкою «вписується» в історичний літопис усної української словесності, традиційно продовжуючи героїку минулих битв за українську державність, витоки якої сягають билин, кобзарських дум, козацьких та стрілецьких пісень. Повстанські пісні — це сукупність пісенних творів про національно-визвольну боротьбу українського народу, які відображають ідеї героїзму, самозречення та жертвності заради державності України, передають захоплення красою, мужністю, сміливістю й нескореністю духу воїнів.

На сьогодні можна констатувати, що повстанська тематика поступово входить до наукових студій і займає свою нішу в сучасній українській фольклористиці: видано низку збірників [1; 2; 3; 4 та інші], написано монографії [5; 6], опубліковано статті, рецензії [7; 8], внесено до навчальних шкільних та студентських програм [10], захищено дисертації [11; 12]. Однак є ще чимало нерозв'язаних проблем: досі не розпрацьовані наукові підходи до студій повстанських пісень, не вироблено остаточного методологічного інструментарію їхнього аналізу та принципів класифікації.

Об'єктом нашого дослідження є пісенні жанри, а предметом — концепційні засади вивчення повстанських пісенних творів. Мета пропонованої статті — проаналізувати проблеми вивчення повстанської пісні в сучасний період, розглянути основні підходи дослідження, з'ясувати питання термінології та критеріїв жанрового розподілу; охарактеризувати головні ознаки пісень, їхнє змістово-тематичне наповнення. Розглянуто концепції дослідження повстанських пісень — системою сучасних поглядів, ідей, установок, пріоритетних напрямів і підходів у розвитку української фольклористики.

Основна частина. Фольклористика у своїй методології оперує масовим матеріалом, який статис-

тично перевірений. Це дає можливість науці про фольклор виявляти деякі універсальні структури, які актуальні й поза межами цієї дисципліни. І хоча повстанський фольклор увійшов до активного побуту не так давно, все ж він творився за традиційними принципами усної словесності і вписується в усі її канони. Тому його варто розглядати в аспекті співвідношення тексту й контексту, аналізувати теоретичні проблеми систематизації повстанського фольклору, брати до уваги надзвичайно важливі питання, пов'язані з проблемами побутування народних творів, сюжетно-тематичних варіантів, паралелей, а також розглядати перспективи вивчення повстанських пісень.

Багатогранність, складність і міждисциплінарний статус проблеми повстанських пісень спонукають до вибору відповідного методологічного інструментарію. Методологія, як відомо, — сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці, то варто обрати найбільш конструктивний підхід та застосувати його в студіях. У цьому посприяють відповідні методи, бо ж методологія вивчає і методи як пізнання та перетворення дійсності, як способи дослідження чи практичного виконання чого-небудь. Це, можна сказати, — найкоротший шлях, що веде до найкращого вироблення наукової системи мислення й «до якнайкращого, якнайповнішого та якнайпродуктивнішого щодо конкретних здобутків прикладення цієї системи до поодиноких фактів, явищ» [13, с. 32]. Значення методології, за Л. Білецьким, проявляється насамперед у виробленні здатності до критичного мислення, що є значним у всіх галузях наукового дослідження, у наданні нашому мисленню концентрації думок, їх послідовності та сконсолідованості; у виробленні чітких наукових висновків. Узагальнюючи принципи дослідження, методологія готує ґрунт для найкращого взаєморозуміння. Реалізація будь-яких наукових студій включає в себе певну специфіку методології, що проявляється в різних аспектах: історії розвитку питання, зборі та систематизації матеріалу; методиці вибору проблеми та теми студіювання.

Кожна ділянка науки, крім загальних, має ще й свої специфічні теоретичні вихідні положення, які становлять її фундамент. Вивчаючи народні твори повстанської тематики, враховуємо й обираємо ті теоретичні методи, які найбільш відповідають меті

дослідження, цілям, що ставить перед собою дослідник. Важливим тут постає системний метод, який співвідноситься з комплексним у сфері системного моделювання. Часто його називають підходом — системним, комплексним, історичним, що теоретично трактується дещо ширшим поняттям. Для студій повстанського пласту народної словесності важливо враховувати історико-фольклорний процес, його характер та динаміку розвитку. Цей процес ґрунтується також на специфічних принципах, які варто постійно мати на увазі. Передусім це спільність основних прийомів художнього відображення дійсності, типологічна спорідненість народних творів цього періоду, своєрідний підхід до зображуваних подій та засоби і форми його втілення. Завдання дослідника проявляється в тому, щоб від безлічі поодиноких фактів за допомогою індуктивного методу (від спостереження окремих фактів і явищ до встановлення загальних правил і законів) підходити до істини, до загальноновизнаного значення. Кажучи інакше, потрібно систематизувати факти з метою виведення з них загальних понять, простежувати певну закономірність. Тому досить гостро постає питання варіантності фольклорних текстів, що обов'язково має враховуватися. На основі якогось поодинокого факту не будуть достовірні висновки. Варіанти яскраво показують поширення творів і в часі й просторі, а також ступінь їхнього збереження.

Фольклористика як гуманітарна дисципліна вважається наукою про духовність, наукою про людську природу, моральність. Об'єктами її дослідження стають людські думки, почуття та вчинки. Для методології та практики цієї науки постійно важливими є тенденції до осмислення й аналізу історико-фольклорного процесу у звичних категоріях і межах не лише фольклористики, а й історії, етнології, літературознавства, лінгвістики, зрештою, психології, естетики, етики. Одна із особливостей полягає в тому, що фольклор орієнтується на такі явища і елементи народного життя, які містять у собі семіотичний зміст, мають формульно-кодовий характер, у яких уже є відоме узагальнення попередніх уявлень. Інша специфіка проявляється у тому, що моделювання часто виводить історичну подію із реальної системи, переводить її в іншу систему, рішуче переосмислює і надає їй нового значення. Система уявлень у

фольклорній творчості отримує своє нове вираження у специфічних формах фольклорної свідомості. Усна народна словесність містить конкретні вираження історичних й національних зв'язків і ця категорія є одночасно соціально-світоглядною, гносеологічною, функціональною, естетичною, структуро творчою [14, с. 14]. З цього погляду варто конкретизувати і поглибити загальноприйняте й беззаперечне положення про те, що фольклор є відображенням дійсності. Давно уже відзначено, що об'єм, межі, масштаби цього відбиття, не кажучи вже про способи його, у фольклорі глибоко специфічні. Чим обумовлена і чим регулюється ця специфічність, ця вибраність фольклорного відображення світу? Одним із потужних регуляторів, на нашу думку, виступають **історичні події**, до яких належать і національно-визвольні змагання, пов'язані з діяльністю УПА, та способи відображення їх у фольклорі. Без знання історичних фактів часто не можна правильно протрактувати те чи інше явище, подію, розкрити й глибоко проаналізувати образ у художньому творі. Такі позатекстові історичні чинники створюють контекст, який породжує, актуалізує фольклорну текстову структуру.

Так склалося, що історія України — це суцільна боротьба за її визволення. Незалежно, який завойовник ступав українською землею, мета в нього одна — позбавити окупований народ своєї ідентичності, національної гідності, спотворити віковічну історію. Та насамперед у його плани входило забронити рідну мову, а з нею пісню, звичаї, обряди і таким способом нівелювати національну пам'ять. Однак у нашій історії завжди були ті сили, які готові захищати свій край від чужинців. У 1940-их роках самовідданою виявилася Українська Повстанська Армія, яка стала дійсно народною. Як свідчать архівні документи, на момент розквіту і найбільшого піднесення УПА кількість її вояків досягала 100 тисяч, а за всю історію Армії в ній брало участь понад 300 тисяч відданих Україні бійців. Значна частина цих військ діяла на Волині, Бойківщині, Гуцульщині, Опіллі та в інших етнографічних регіонах. Історія доводить, що Українська Повстанська Армія є найпотужнішою партизанською військовою організацією всіх часів і народів. Звитязі УПА дивувався весь світ. Це була армія без держави, армія мужніх месників, борців за волю і свободу, за незалежність.

Саме відважна боротьба УПА проти сталінського та гітлерівського окупаційних режимів за визволення української нації потужно вплинула на відновлення та утвердження нашої державності. Тому обираючи відповідний метод для дослідження, варто все-таки звертатися до історії, справжньої, а не тієї, що написана в радянських або ж деяких сучасних виданнях.

Головна умова для студій фольклориста — вивчати джерела і відштовхуватися від них. Повстанські пісні яскраво змальовали правдиві, неперекручені події, зафіксували подвиги героїв та частково увіковічили їхні імена (псевда). Зрозуміло, що зображення того чи іншого історичного факту передано у фольклорному творі через народне сприйняття, з урахуванням особливостей жанрової специфіки, значення тієї події, що оспівується, зрештою багато залежить і від обдарованості, таланту народного творця і безпосередньо від виконавця конкретної пісні.

Важливим аспектом дослідження виступають **термінологічні питання**. Фольклористика як наука має свій понятійно-термінологічний апарат для вивчення народної творчості (фольклору) як цілісної системи. Проблема чіткого трактування термінології стоїть доволі гостро, інколи навіть заважає подальшому поступу, дозволяючи розглядати деякі фольклорні ресурси занадто широко і вільно.

Досліджуючи повстанські пісні, стикаємося з різними дефініціями самого фольклорного явища, тому доцільно з'ясувати термінологію на означення «повстанська пісня», синоніми до нього та паралельні назви, які існують, оскільки досі це питання не набуло стабільності. Деякі сучасні дослідники вкладають у його зміст широке поняття, зараховуючи сюди й окремі станові пісні (козацькі, рекрутські, жовнірські та ін.). Інші дотримуються думки про більш конкретне визначення повстанської пісні, включаючи до них лише ті фольклорні твори, що пов'язані з новітніми національно-визвольними змаганнями. Паралельно з поняттям «повстанські пісні», вживається термін «пісні УПА», який означає твори, тематично пов'язані з діяльністю та боротьбою за державну незалежність вояків Української Повстанської Армії. І тут варто звернути увагу на один нюанс: чи тотожні ці два поняття, чи вони різняться між собою? Певна відмінність термінологічної семантики «повстанські пісні», «пісні УПА» прояв-

ляється насамперед у змісті, який вкладається в народний твір. Найменування «пісні УПА» стосується конкретно діяльності Української Повстанської Армії. Означення «повстанські пісні» має значно ширше поняття, ніж «пісні УПА». Нам імпонує наукове осмислення концептуального питання щодо обґрунтування термінів «повстанські пісні» та «пісні УПА» відомого дослідника національно-визвольного руху Григорія Дем'яна, який підкреслив, що термін «повстанська пісня» здебільшого частіше вживається у фольклористичній науці та фактично утвердився ще раніше, а в 1990-х рр. поруч із ним у наукових публікаціях траплялися й такі вирази, як-от: «антиокупаційний фольклор», «невільничий фольклор», «фольклор партизанський», «фольклор партизанської національно-визвольної боротьби українців», «фольклор лісових хлопців» тощо. Учений не лише дотримувався такого погляду щодо застосування певного визначення, а й у доступній формі навів аргументи: «Уже в 1940-х рр. пісні й оповідання такого змісту називали повстанськими, значно рідше партизанськими та революційними, а щоб дві останні категорії не плутати з більшовизмом, то вживалася лексема й «бандерівські». Тепер і між носіями фольклору, і в середовищі збирачів і дослідників, такі твори називають повстанськими. Паралельно побутує й термін «бандерівські» пісні» [8, с. 635]. Як бачимо, найбільш вдалим і фактично утвердженим у фольклористичній науці, дослідник вважав означення «повстанські пісні» і вкладав у нього широке поняття — народні твори, які своїм змістом охоплюють і передумови, і сам хід революційно-повстанської боротьби, і поневіряння патріотів у тюрмах і таборах, і навіть ті народні пісні, що продовжують виникати й оспівувати рух національно-визвольної боротьби у наш час. Такі міркування вченого слушні, вони знайшли своє продовження в інших сучасних дослідженнях.

Термін «повстанська пісня» до сьогодні залишається найбільш уживаним та усталеним у науковому обігу. Українська повстанська пісня, за словами Г. Дем'яна, — феноменальний духовний скарб нації, який послідовно і впевнено продовжує збагачуватися. Тепер до повстанських зараховуємо також і ті, що творяться, побутують на синхронному рівні та стосуються боротьби за відстоювання незалежності України від віковичного московського окупанта (піс-

ні Майдану, АТО, ОСС про російсько-українську війну на сході нашої країни). Дослідники сучасного фольклорного процесу вживають ще інші номінації, як, наприклад, «політичні пісні», «військові». Молода дослідниця Ярина Закальська досить влучно назвала цей народнопоетичний пласт — «фольклор спротиву», запропонувавши ввести цю терміносполуку до наукового обігу. Під такою рубрикою вона розглядає низку уснопоетичних (пісенних і прозових творів), які в художній формі передають відображення сучасних революційних і воєнних подій в Україні. «Фольклор спротиву» — це «творчий продукт, що є миттєвою реакцією на посягання на засадничі цінності народу (свободу, незалежність, територіальну цілісність) у боротьбі за ідеали» [12, с. 14]. Між повстанським фольклором 1940—1960-х років і цим сучасним пластом усної словесності відчувається тісний зв'язок і не лише в тому, що творилися вони в близьких суспільно-історичних умовах а, що найголовніше, для них характерна спрямована націєтвірна інтенція.

Усе це засвідчує, що вказані терміни мають також право на існування, якщо йдеться про узагальнююче поняття. Проте проблема чіткого термінологічного означення, на моє переконання, залишається відкритою і, очевидно, потребує вироблення прийняттого принципу номінування та застосування його до досліджуваного фольклорного явища, хоча б для того, щоб не створювати плутанину.

Спроби жанрово-тематичної класифікації. Для дослідників усної словесності немало роль відіграє з'ясування жанрової приналежності фольклорного твору. Складенований польовий (чи опублікований) матеріал є досить важливим для наукових студій і значно полегшує їх. Процес систематизації народних творів простежується від початку зародження і становлення фольклористики як науки, залишаючись актуальним і в сьогоденні. Кожен дослідник, від початкуючого до вже досвідченого, стикається із проблемою певної систематизації відповідного фольклорного матеріалу. Це пояснюється тим, що єдиного принципу визначення, більш-менш задовільної жанрової класифікації досі не вироблено. Фольклорні жанри розмежовуються за різними ознаками: родовими (епічний, ліричний, драматичний жанри); особливостями форми викладу матеріалу (жанри пісенні, оповідні, речитативні та ін.);

способами зв'язку з ритуально-обрядовим елементом (обрядова, необрядова лірика тощо); ознаками середовища, в якому виникають та поширюються твори певних жанрових різновидів (пісні родинного життя, козацькі, чумацькі, наймитські, рекрутські та ін.). Хоча в науковій літературі вже склалася певна жанрова народнопісенна парадигма, остаточно ще не сформовано єдиного жанрово-тематичного поділу, а щодо повстанських пісень достатньо не розроблено принципів класифікації.

Найбільш прийнятним є традиційне систематизування пісень. Насправді, повстанська пісенність є значною мірою специфічною і розмістити її у звичній схемі жанрово-тематичної класифікації не завжди можливо. Це помічали перші дослідники цього пласта фольклору й наголошували на ньому. Скажімо, Ростислав Крамар у своїй дисертації виділив такі жанрово-тематичні групи: повстанські (співанки-хроніки, баладні, ліричні), обрядові, невільничі (тюремні, табірні) та сатиричні твори, підкресливши, що «багатогранність антиокупаційної пісенності визначається різними типами творчого процесу та складною архітектонікою жанрової класифікації» [11, с. 10]. Автор звернув увагу й на пісні літературного походження, однак у його рубрикації окремо не виділено історичних пісень як важливого жанрового утворення.

Одну із спроб жанрового визначення та систематизації зробив Г. Дем'ян, окресливши основну масу цих пісень військово-повстанськими. До них він зарахував відповідні гімни, маршові (загальноупівські, курінні, сотенні, подекуди й чотові) та пропам'ятні пісні. До інших жанрово-тематичних груп відніс історичні пісні, балади та новинкові (хроніки), тюремні, виселенські, жартівливі, сатиричні, коломийкові. Дослідник виділив також обрядові: колядки, щедрівки, веснянки й гаївки, воскресні, а також родинно-обрядові, до яких відніс похоронні (реквієми) [10, с. 506]. Щодо обрядових, то мається на увазі наповнення повстанською тематикою відповідних традиційних обрядових жанрів. Соціально-сімейно-побутові, як зауважив фольклорист, доцільніше іменувати саме військово-повстанськими. У той же час подав окремі групи пісень: любовні, коліскові, сімейні. Поза всяким сумнівом, жанрово-тематична класифікація повстанських пісень потребує значного удосконалення. І це визнавав сам

Г. Дем'ян, проклавши стежку в цьому питанні, сподіваючись на майбутні спеціальні фольклористичні дослідження.

Лише з'ясувавши жанрові характеристики творів, можна здійснювати класифікацію фольклору. Специфіка повстанської пісні полягає у поєднанні тематичної новизни з традиційними формами, які своєю чергою зумовлені етнічними й регіональними традиціями. З-поміж них найбільш поширені історичні пісні, балади, новинкові пісні (співанки-хроніки), обрядові (колядки й щедрівки, веснянки й гаївки), пісні про кохання та родинне життя, жартівливі й сатиричні пісні, коломийки. Однак інколи важко вкласифікувати всі фольклорні твори у певні усталені рубрики, які вже є в традиційній жанрології, проте, аналізуючи повстанські пісні, все ж варто віднести їх до певної жанрово-тематичної групи.

Жанр — категорія досить містка щодо можливостей об'єднувати твори різного змісту і містить у собі «історично сформовану і реалізовану у творах (як низка універсалій) систему змістових, власне поетичних, функціональних і виконавських принципів, норм, стереотипів, за якими стоять вироблені колективним досвідом уявлення» [14, с. 155]. Це поняття не абстрактне і виявляється лише через конкретні твори, які його представляють. До нього як категорії історичної треба підходити з позицій, усталених фольклорною естетикою. Допоки ж матеріал не дає змоги визначити чіткі спільні ознаки того чи іншого масиву творів, не варто поспішати з їхнім жанровим найменуванням. Проте не викликає ніякого сумніву те, що все-таки фольклорні твори, в тому числі повстанські пісні, треба визначати за спільними ознаками й класифікувати за жанрами, щоб не вносити хаос у наукових студіях. Жанр як наукове узагальнення корисне тим, що дає можливість з недоступної емпіричної висоти розглядати матеріал і групувати його. Практично фольклорні жанри реалізуються і в простіших елементах — мотив, формула, образ.

Серед військово-повстанських важливим спектром у жанровій палітрі є марші, гімни та похідні пісні. Враховуючи попередні класифікації народно-пісенних творів, виділяємо такі жанри: історичні пісні (у центрі історична постать чи подія), новинкові (співанки-хроніки), балади, пісні про кохання і родинне життя, жартівливі й сатиричні; обрядові (ко-

лядки, щедрівки, веснянки та гаївки), коломийки. Для кожної жанрової групи повстанської пісенності характерний свій сюжетно-тематичний поділ, мотиви, образи і т. д. Їхня жанрова специфіка представлена такими основними ознаками: функцією (яку вони як жанр виконують), тематикою (що розкривається в цих піснях), композиційно-стильовими особливостями (способами творення та структурними елементами пісень жанру).

До *історичних* варто зараховувати ті повстанські пісні, в яких ідеться про конкретні історичні постаті відомих полководців, керівників (Євген Коновалець, Степан Бандера) або менш знаних для загалу, але прославлених у якомусь регіоні (Василь Івахів на Волині, Рожан на Бойківщині, «Скала» на Опіллі). У них оспівано та осмислено важливу епоху в минувшині українського народу — боротьбу за національне визволення, за незалежність держави та увічнено патріотичні вчинки воїнів-героїв. Інколи до історичних зараховують майже всі повстанські пісні, покликаючись на те, що в них ідеться про конкретні події в нашій історії. Якась доля істини в цьому є, проте, зважаючи на вже усталені теоретичні засади української фольклористики щодо дефініції «історична пісня», специфіки зображення, художнього втілення в ній подій, образів, повстанські пісні розглядаються як поліжанрове явище.

Новинкові пісні (співанки-хроніки) досить поширені на початковому етапі творення пісень. У них ідеться про рішучу боротьбу УПА з ворогами, що проходила на рідних теренах. Найчастіше матеріалом для пісень служили результати місцевого бою — напади ворогів на криївку чи інше місце перебування вояків УПА, мужня оборона, боротьба і загибель у нерівній сутичці («Було в селі Купичволі», «Там у селі у Гаях Львівського повіту», «Там над Підсухим, де густі ялиці», «В Жовтанцях був станичний»).

І в історичних, і в новинкових піснях зображуються дійсні факти та справжні (невигадані) герої, якими виступають односельці, близькі знайомі, краєвці. Як правило, у них змальований якийсь один драматично напружений трагічний випадок, учасником або свідком якого був співак. Зауважимо, що такі пісні створювали не тільки очевидці чи учасники подій, а й симпатичні національно-визвольного руху та його прихильники. Тому на початковому етапі ще може

бути відоме авторство тієї чи іншої пісні, однак згодом воно стирається з пам'яті співаків.

Оскільки специфіка фольклору полягає в тому, що твір незаписаний, перепущений через усну традицію поколінь втрачає індивідуальність, шліфується, проходячи певні етапи свого побутування, й таким способом втрачається все індивідуальне, а залишається та розвивається найбільш загальне, яке передає типові, загальнолюдські настрої. У такому процесі пісня-новина може переходити у *баладу*, яка, вочевидь, виникає на тому ж ґрунті, що й новинкова пісня, але без чітких подробиць в часі й просторі, без скрупульозного зазначення подієвих та хронікальних деталей. У ній (баладі) увага більше зосереджена на драматичності та трагічності розвитку дії.

Значну групу військово-повстанських пісень складає любовна тематика — *пісні про кохання* (прощання юнака-повстанця з нареченою, роздуми про їхнє майбутнє, міркування про спільну боротьбу проти ворога тощо). З любовними часто переплітаються *пісні родинного життя*, головна тематика яких — прощання з родиною, звернення в думках до матері, батька, братів чи сестер. Нерідко у них присутня своєрідна кінцівка-прощання з матір'ю («прощай, рідна нене»), яка здебільшого поєднується зі зверненням до України («Україно, прощай»).

З *обрядових* пісень повстанської тематики до активного вжитку ввійшли *колядки*, які спеціально приурочені до цих подій («Сумний Святий вечір») та низка народних творів з зазначеною темою, вкладених у традиційні форми відомих пісень християнсько-релігійного змісту («Нова радість стала», «Бог ся рождає» та інші) [9]. Аналогічно виникали також і обрядові пісні весняного циклу — *веснянки та гаївки* («Ой вийтеся, огірочки», «В нашій селі на горбочку», «Вже весна воскресла»).

Виселенські й тюремні пісні передають важкі поневіряння учасників бойових дій чи їхніх родин, які перебувають далеко за межами рідного краю. Такі пісні пронизані болем, гіркотою туги, прагненням свободи й волі («Нічка була темна, всюди було тихо», «Сидів я раз з двома друзями»).

Пісні літературного походження також мають місце у системі повстанських народнопоетичних творів, хоча значно менше, ніж стрілецькі. Це різножанрові тексти на тему збройної боротьби Української повстанської армії з німецько-фашистськими та

радянськими військами. Партизанська лірика продовжила літературні традиції доби визвольних змагань 1917—1920 рр. та міжвоєнного періоду. У роки національно-визвольної боротьби (1940—1950 рр.) твори поетів-упівців часто публікувалися в часописах: «На чатах», «Ідея і чин», «Чорний ліс», «Інформативні вісті», «Лісовик». Імена багатьох авторів невідомі. Літературні твори на повстанську тематику нерідко ставали згодом народними.

Тематичне наповнення повстанських пісень багате й різноманітне. Головне місце займають *картини героїзму* оборонців рідної землі, цього найвищого виявлення самовідданості й мужності у виконанні обов'язку воїнів. Звичайно, народ героїзував своїх захисників, тому більшість повстанських пісень наповнені героїчним змістом. А поняття «героїчне» набуває суто національного значення. Це те, що успадковане від княжих лицарів, згодом від запорозьких козаків, січових стрільців. У народній свідомості воно осмислюється зі значущими подіями за високі ідеали етносу. Власне у повстанській пісні викристалізувалася вся героїчна історія нашого війська, тому в них така енергетика і вражаюча потужність.

Особливим ліризмом виділяються сюжети про відхід парубків у повстанське військо, прощання з родиною, з милою («Завтра в далеку дорогу», «Дай ми, дівчино, ручку на прощання», «Заплакані карії очі»). Ця група творів має багато спільного з любовними піснями («милу свою розпрощаю», «і забув на пам'ять свої дівчині я лишу»). Образ матері також є одним з основних. Часом мати постає для парубка як певний символ рідного дому. Вона проводить його, закликає повернутися, чекає на нього.

Трагічну тематичну групу складають пісні про смерть вояка, вісниками якої в повстанських піснях часто виступають птахи. Особливо зворушливо передаються трагічні картини загибелі повстанця, як, наприклад, у пісні «Ой надлетів той крук чорний»: «Ой надлетів той крук чорний, сів біля криниці, Там повстанець, ой ранений, благає водиці». Трагізм підсилюється контрастним змалюванням образів — «В крука очі усміхнені, В повстанця — розлука». Чіткість, лаконізм, глибина. Такі суттєві образи становлять своєрідність поезики повстанських пісень, яка ввібрала багато з традиційного, проте має свої характерні ознаки, які ви-

різняють цей фольклорний пласт від інших жанрів. Подібних прикладів можна знайти чимало.

У піснях часто змальовані картини мужності, неохитності вояків УПА. Незважаючи на важкі й несприятливі умови, повстанці намагалися вести себе гідно й не видавати своїх побратимів. Ніщо не могло схитнути справжнього воїна, навіть обіцянки ворога за зраду зберегти життя. Саме такі мотиви наявні в багатьох текстах («*Не питайте, кати, я вам правди не скажу, Про повстанців не будете знати. Я за своїх друзів, українських борців Можу чесно і славно вмирати!*»). Останні слова воїна нерідко звучать, наче клятва, водночас і вирок. Конкретні повстанці, змальовані в пісенних текстах узагальнено передають типовий образ мужніх, витривалих, стійких лісових хлопців, для яких вірність, честь і слава дорожчі навіть за життя. В останні хвилини вони думають не тільки про своїх рідних, а й про долю Батьківщини. Тому й завершуються пісні традиційною фразою «Україно, прощай», що характерна для багатьох творів цього пласту усної словесності. Подвиги героїв-повстанців, про яких складено так багато пісень повторюють сучасні воїни-захисники на сході України в неоголошеній українсько-російській війні, проявляючи піднесеність духу, відданість державі, саможертвність. Такий же цвіт нації рухає історію, незламно захищаючи свою землю від ворога.

Висновки. Спроба окреслити концепційні засади вивчення повстанських пісень свідчить, що в сучасній українській фольклористиці вони поступово виробляються. Найпродуктивнішим у сфері дослідження й науково-аналітичного осмислення є вдало обраний методологічний ракурс, застосування системного, комплексного методу, історичного підходу. Важливими залишаються проблеми термінологічного визначення та жанрової класифікації. Багатогранна повстанська тематика й надалі потребує поглибленого аналізу, особливо специфіки поезики пісень, образної системи. Незалежно, яким шляхом розв'язує фольклорист питання свого дослідження, головне мати на увазі, що цей пласт вирізняється державницьким характером, національно-ідейною спрямованістю, функціональною значущістю та візією нової дійсності. У будь-якому випадку науковець не може ігнорувати цих важливих маркерів.

1. Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Передм. англ. мовою. *Літопис УПА*. 1996, 1997. Т. 25.
2. *Співаник УПА. Борці за волю України*. Львів: Меморіал, 1992.
3. *Повстанські коляди: пісні, зібрані у Західному Поділлі*. Упоряд., вступ. ст., приміт. Ростислава Крамара. Тернопіль, 1995.
4. *За волю України. Антологія пісень національно-визвольних змагань*. Запис, розшифрування, упорядк. Євгена Гіщинського. Луцьк, 2002.
5. Дем'ян Г. *Українські повстанські пісні 1940—2000 років (історико-фольклористичне дослідження)*. Львів; Київ, 2003.
6. *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах*. Записи та упорядкування Григорія Дем'яна. Львів, 2006.
7. Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень. *Україна в минулому*. Київ; Львів. Вип. 3. С. 10—42.
8. Дем'ян Г. Рецензія на кн.: Пісні УПА. Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Передм. англ. мовою. *Літопис УПА*. 1996; Львів: Спільне українсько-канадське підприємство «Літопис УПА», 1997. Т. 25. 554 с. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці секції етнографії і фольклористики*. Львів, 2001. Т. 242. С. 634—643.
9. Сокіл Г. (Коваль). Повстанські колядки в системі обхідних календарно-обрядових пісень. *Народознавчі зошити*. 1999. № 1. С. 40—45.
10. Сокіл Г. Вивчення повстанських пісень у вузівському курсі «Українська народна словесність». «Муза і меч»: *Національний рух у фольклорних та літературних джерелах*. Львів, 2005. С. 181—189.
11. Крамар Р. *Фольклор національно-визвольної боротьби українського народу 1940—1950 рр. (за матеріалами Західного Поділля): автореф. канд. філол. наук. 10.01.07 — фольклористика*. Київ, 1996. 24 с.
12. Закальська Я.А. *Український фольклор спротиву: традиція і модифікація, трансмісійні механізми: автореф. канд. філол. наук. 10.01.07 — фольклористика*. Київ, 2021. 20 с.
13. Білецький Л. *Основи української літературно-наукової критики*. Київ: Либідь, 1998. 408 с.
14. Путилов Б.Н. *Фольклор и народная культура. In memoriam*. Санкт-Петербург, 2003. 464 с.

REFERENCES

- Lavryshyn, Z. (1996, 1997). UPA Songs. *Litopys UPA* (Vol. 25) [in Canada, in Ukrainian].
- (1992). *UPA singer. Borzi za voliu Ukrainy*. Lviv: Memorial [in Ukrainian].
- Kramar, R. (1995). *Rebel carols: songs collected in the Western Podil*. Ternopil [in Ukrainian].
- Hishchynsky, Ye. (2002). *For the will of Ukraine. Antolohiia pisen natsionalno-vyzvolnykh zmahan*. Lutsk [in Ukrainian].

- Demyan, H. (2003). *Ukrainian songs of 1940—2000 years (historical and folklore research)*. Lviv; Kyiv [in Ukrainian].
- Demyan, H. (Ed.). (2006). *Stepan Bandera and his family in folk songs, retellings and memoirs*. Lviv [in Ukrainian].
- Demyan, H. (1992). Twenty-five rebel songs. *Ukraine in the Past* (Issue 3, pp. 10—42). Kyiv; Lviv [in Ukrainian].
- Demian, H., & Lawryshyn, Z. (Ed.). (2001). Review: UPA. Songs. With preface in English. *Litopys Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armiyi* (Vol. 25). Toronto: Litopys UPA, 1996; L'viv: Spilne ukrains'ko-kanads'ke pidpriemstvo «Litopys UPA». In *Memoirs of the Shevchenko Scientific Society: Works of the section of ethnography and folklore* (Vol. 242, pp. 634—643) [in Ukrainian].
- Sokil, H. (Koval). (1999). Rebel carols in the system of by-pass calendar-ritual songs. *Ethnographic notebooks*, 1, 40—45) [in Ukrainian].
- Sokil, A. (2005). Study of rebel songs in the university course «Ukrainian Folk Literature». «*Muse and Sword*»: The National Movement in Folklore and Literary Sources (Pp. 181—189). Lviv [in Ukrainian].
- Kramar, R. (1996). *Folklore of the national liberation struggle of the Ukrainian people in 1940—1950 (based on the materials of Western Podillya)*. *Avto-ref. dys.. kand.. filol.. nauk. 10.01.07 — folklorystyka*. Kyiv [in Ukrainian].
- Zakalska, Ya.A. (2021). *Ukrainian folklore of resistance: tradition and modification, transmission the mechanisms: author's ref. cand. philol. sciences. 10.01.07 — folklore*. Kyiv [in Ukrainian].
- Biletsky, L. (1998). *Fundamentals of Ukrainian literary and scientific criticism*. Kyiv [in Ukrainian].
- Putilov, B.N. (2005). *Folklore and folk culture. In memoriam*. St. Petersburg [in Russian].